

Stavovi vršnjaka prema osobama sa poremećajima iz spektra autizma – pregled istraživanja*

Ivana PETROVIĆ^{1,**}, Mirjana ĐORĐEVIĆ², Nenad GLUMBIĆ²

¹Student, Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Srbija

²Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Srbija

Važnost poznavanja stavova vršnjaka prema osobama sa poremećajima iz spektra autizma ogleda se u tome što se na osnovu njih može predvideti ponašanje osoba tipičnog razvoja prema ovoj grupi ljudi. Kada se govori o osobama sa poremećajima iz spektra autizma negativni stavovi prema njima mogu ograničiti njihovo uključivanje u društvo i uticati na njihov kvalitet života.

Cilj ovog rada je, da se pregledom dostupne literature izdvoje i analiziraju radovi čiji su predmet istraživanja stavovi vršnjaka prema osobama sa poremećajima iz spektra autizma tokom predškolskog, osnovnoškolskog, srednjoškolskog i akademskog obrazovanja.

Pri pregledu literature korišćeni su Google Scholar i servis Konzorcijuma biblioteka Srbije za objedinjenu nabavku – KOBSON.

Analiza predstavljenih istraživanja pokazuje da razlike u stavovima prema osobama sa poremećajima iz spektra autizma u odnosu na pol vršnjaka nisu dovoljno potvrđene. Posmatranje negativnih oblika ponašanja osoba sa poremećajima iz spektra autizma može doprineti razvijanju negativnih stavova prema njima na svim uzrastima, s tim da se kod odraslih osoba tipičnog razvoja ove posledice mogu ublažiti davanjem dodatnih informacija o poremećajima iz spektra autizma. Na svim uzrastima pozitivan efekat na formiranje stavova prema vršnjacima sa poremećajima iz spektra autizma ima iskustvo kontakta koje je stečeno u širem socijalnom okruženju, dok

* Rad je nastao kao rezultat istraživanja na projektu „Socijalna participacija osoba sa intelektualnom ometenošću“ (ev. br. 179 017) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

** Ivana Petrović, pioligofrenolog@gmail.com

edukacija o karakteristikama samog poremećaja ima pozitivan uticaj na stavove srednjoškolaca i studenata.

Ključne reči: *autizam, stavovi, vršnjaci*

Uvod

Stavovi odražavaju sklonost osobe da se prema određenim pojavama odnosi na pozitivan ili negativan način (Eagly & Chaiken, 1993, prema Schwarz, 2008). Pripisuje im se motivaciona uloga, jer usmeravaju postupke osobe prema određenom fenomenu, odnosno na osnovu njih se bolje mogu razumeti postupci različitih pojedinaca ili grupa (Radić-Šestić & sar., 2012). Pri definisanju stavova većina autora ističe tri ključna aspekta, odnosno navode trokomponentni model koji se sastoji od kognitivne, afektivne i bihevioralne dimenzije koje su međusobno povezane (Triandis, 1971, prema Talijan & sar., 2018). Kognitivna komponenta uključuje znanja ili uverenja o nečemu i osnovni je uslov za formiranje stavova. Emocionalna dimenzija obuhvata osećanja koja su vezana za određeno znanje ili uverenje, dok bihevioralna komponenta podrazumeva postojanje ponašajne namere.

Kao važna odlika stavova ističe se da se oni uče i da u zavisnosti od onoga što znamo o nekoj osobi, događaju ili pojavi mi formiramo mišljenje o tome (Bossaert et al., 2011). Sam proces učenja neraskidivo je povezan sa socijalnim okruženjem pojedinca ili grupe pod čijim uticajem se stavovi i formiraju. U tom procesu pojedinac teži da se identifikuje sa osobama iz svog okruženja (Rot, 2014, prema Talijan, 2017). Na mlađem uzrastu poseban uticaj imaju odrasle osobe koje su u detetovom okruženju, prvenstveno roditelji i članovi porodice, a kasnije i vaspitači i nastavnici. U periodu adolescencije dominantan je uticaj vršnjaka, dok u odraslom dobu na formiranje stavova uticaj imaju osobe koje uživaju visok društveni i profesionalni status o određenoj temi (Campbell, 2006). Važnost poznavanja stavova pojedinca ili grupe ljudi ogleda se u tome što se na osnovu njih može pretpostaviti ponašanje prema određenim osobama, pojavama, događajima ili pojmovima (Cialdini et al., 1981; Dimoski, 2011).

Negativni stavovi o osobama sa poremećajima iz spektra autizma (u daljem tekstu PSA) utiču na kvalitet života ovih osoba. Takvi stavovi prema osobama sa PSA vrlo često nisu usmereni samo na njih, već i na članove njihovih porodica, koji su zbog toga i sami žrtve negativne stigme (Milačić-Vidojević & sar., 2014). Fizički izgled dece sa PSA se uglavnom ne razlikuje

od fizičkog izgleda dece tipičnog razvoja (u daljem tekstu TR). Međutim, njihovo ponašanje u socijalnim situacijama je najčešće upadljivo i razlikuje ih od dece TR. Nepostojanje fizičke stigme utiče na očekivanja sredine, koja ih na prvi pogled prepoznaje kao decu TR, pa su njihova očekivanja usmerena na odgovarajuće oblike ponašanja. Zbog toga se atipični oblici ponašanja kod dece sa PSA često tumače kao rezultat neadekvatnog vaspitanja od strane roditelja (Chambres et al., 2008). Još jedna predrasuda o osobama sa PSA odnosi se na to da ih okruženje vrlo često smatra osobama sa nižim nivoom intelektualnog funkcionisanja (Kennedy et al., 2004, prema Campbell, 2006).

Švarc (Schwarz, 2008) navodi da postoje dva pristupa u merenju stavova. Jedan podrazumeva direktne načine merenja, u kojima osoba može otvoreno ispoljiti ono što misli ili oseća o objektu stava. Drugi se odnosi na indirektna merenja, pri čemu se polazi od pretpostavke da će ljudi kroz određene zadatke ispoljiti svoje stavove, a da pritom nisu svesni da se radi o proceni, što doprinosi umanjenju mogućnost davanja socijalno poželjnih odgovora.

Cilj

Cilj ovog rada je da se pregledom dostupne literature izdvoje i analiziraju radovi čiji su predmet istraživanja stavovi vršnjaka prema osobama sa PSA tokom predškolskog, osnovnoškolskog, srednjoškolskog i akademskog obrazovanja.

Metod

Tokom pretrage literature korišćen je *Google Scholar* i servis Koncorzijuma biblioteka Srbije za objedinjenu nabavku – KOBSON. Ključne reči su bile: stavovi, definicije stavova, stavovi vršnjaka, stavovi predškolaca, stavovi učenika, stavovi studenata, poremećaji iz spektra autizma. Pretraživana su istraživanja objavljena u periodu od 1990. do 2020. godine. Pretraživana je literatura na srpskom i engleskom jeziku. Analizirano je 10 radova.

Pregled istraživanja

Pregledom dostupne literature nailazi se na nedostatak istraživanja koja su se bavila procenom stavova prema vršnjacima sa PSA kod predškolaca. Istraživanja su uglavnom bazirana na stavovima predškolaca prema vršnjacima sa smetnjama u razvoju uopšte, bez preciznog kategorisanja tipa ometenosti ili su uzorkom bila obuhvaćena i deca sa PSA, ali istraživači u analizi nisu poredili rezultate u odnosu na tip ometenosti.

Dajmond i saradnici (Diamond et al., 1993) su se bavili analizom izbora vršnjaka za igru kod predškolaca tokom jedne godine. Uzorkom je obuhvaćeno 25 predškolaca TR (13 dečaka i 12 devojčica), koji su pohađali četiri vaspitno-obrazovne grupe u okviru inkluzivnog predškolskog programa. Ove grupe su pohađali i predškolci sa smetnjama u razvoju, njih devet, koji su imali sledeće teškoće: motoričke teškoće, teškoće u učenju, višestruku ometenost, umereno oštećenje sluha i pervazivne poremećaje razvoja. Pre učestvovanja u aktivnostima opisanih grupa nijedno dete nije bilo uključeno u inkluzivne programe. Sve grupe su imale vaspitača i specijalnog edukatora kao konsultanta tokom rada, koji su na dnevnoj bazi podučavali učenike o ometenostima i različitostima među ljudima. Za procenu stavova prema vršnjacima sa smetnjama u razvoju autori su koristili sociometrijsku tehniku u kojoj su deca TR za svakog vršnjaka davala komentare „sviđa mi se puno“, „sviđa mi se malo“ i „ne sviđa mi se uopšte“. Ova tehnika se primenjivala tri puta u toku godine, u oktobru, februaru i maju. Pored toga, svako dete je biralo po tri najbolja prijatelja sa slika sve dece iz grupe (ova tehnika je primenjivana samo u oktobru i maju). Autori su utvrdili da je podučavanje dece TR imalo efekta na njihov odnos prema vršnjacima sa ometenošću, jer se na kraju godine pokazalo da su deca TR znala imena većeg broja dece sa smetnjama u razvoju, nego drugih vršnjaka TR. Na početku godine nijedno dete sa smetnjama u razvoju nije birano za prijatelja, da bi rezultati na kraju godine pokazali da je petoro od devetoro dece sa ometenošću birano za prijatelja od strane po jednog vršnjaka TR. U radu nije navedeno koju vrstu smetnje su imala deca koja su odabrana za prijatelja, tako da ostaje nejasno da li su deca TR za prijatelja radije birali npr. vršnjaka sa smetnjama u učenju ili vršnjaka sa pervazivnim poremećajem razvoja. Iako navedena merenja pokazuju određene razlike, razmatrajući rezultate autori zaključuju da je podučavanje o smetnjama u razvoju imalo veoma malo efekta na ostvarivanje prijateljskih odnosa između ove dve grupe dece i ukazuju na mogućnost da podučavanje dece mlađeg uzrasta može doprineti višem nivou uočavanja

različitosti i teškoća koje deca sa ometenošću ispoljavaju, te doprineti razvijanju negativnijeg odnosa prema njima.

Polazeći od pretpostavke da se stavovi značajnih odraslih odražavaju na stavove dece, Kwon i saradnici (Kwon et al., 2017) su ispitali faktore koji su vezani za stavove vaspitača prema deci sa ometenošću, povezanost stavova vaspitača sa stavovima dece TR i uticaj prethodnog kontakta sa vršnjacima sa smetnjama u razvoju na stavove predškolaca TR. U istraživanju je učestvovalo 26 vaspitača i 91 dete TR (46 devojčica i 45 dečaka). Iskustvo u radu sa decom sa smetnjama u razvoju imalo je 19 vaspitača, dok je oko 29 predškolaca imalo vršnjaka sa smetnjama u razvoju u svojoj grupi. Osim sociodemografskih podataka, vaspitači su popunjavali Skalu o stavovima prema osobama sa ometenošću (*Scale of Attitudes Toward Disabled Persons – SADP*; Antonak, 1982) i Skalu mišljenja o redovnom obrazovanju (*Opinions Relative to Mainstreaming Scale – ORMS*; Larrivee & Cook, 1979). Obe skale su šestostepene, Likertovog tipa u rasponu od „potpuno se slažem“ do „potpuno se ne slažem“. Podaci o prethodnim kontaktima dece TR sa vršnjacima sa ometenošću prikupljeni su od roditelja i primenom upitnika otvorenog tipa u kome su deca odgovarala na četiri pitanja (*Primary Student Survey of Handicapped Persons – PSSHP*; Esposito & Peach, 1983). U četiri slučaja (od 91) gde se odgovori roditelja i deteta nisu slagali, za dalju analizu su se koristili podaci dobijeni od roditelja. Iz PSSHP upitnika otvorenog tipa primenjeno je 11 pitanja za procenu stavova dece TR prema vršnjacima sa smetnjama u razvoju. Dva pitanja koja se odnose na zadirkivanje vršnjaka autori nisu primenili, jer smatraju da pre odražavaju iskustvo deteta, a ne same stavove. Dobijeni rezultati pokazuju da su uzrast dece TR, njihovo prethodno iskustvo kontakta sa vršnjacima sa smetnjama u razvoju u različitim okruženjima i uključenost u inkluzivne grupe prediktori stavova prema vršnjacima sa smetnjama u razvoju, s tim da uzrast deteta i prethodno iskustvo sa vršnjakom sa smetnjama u razvoju pozitivno utiču na stavove, dok je obrazovanje u inkluzivnoj grupi prediktor negativnih stavova kod dece TR. Deca TR koja tokom svakodnevnih aktivnosti izvan predškolske grupe stupaju u direktne kontakte sa više vršnjaka sa smetnjama u razvoju i imaju bliskog druga sa smetnjama u razvoju ispoljavaju i pozitivnije stavove prema ovoj populaciji dece. Autori ovaj nalaz objašnjavaju boljim razumevanjem i višim nivoom senzitivnosti koji proizilazi iz učestalog kontakta i interakcija. Donekle kontradiktoran nalaz da vršnjaci u inkluzivnim grupama imaju negativnije stavove objašnjava se podacima da deo učenika u ovim grupama ni ne identifikuje prisustvo učenika sa smetnjom u razvoju (verovatno zbog

blažih smetnji koje detetu TR nisu uočljive) ili zbog negativnog iskustva tokom zajedničke igre gde učenici sa smetnjama u razvoju ispoljavaju određene teškoće ili neprikladne oblike ponašanja (kada su u pitanju učenici sa izraženijim smetnjama). Obrazovanje vaspitača, njihovi stavovi ili rad u inkluzivnim ili neinkluzivnim predškolskim grupama nisu se pokazali kao prediktori stavova dece TR prema vršnjacima sa smetnjama u razvoju.

U istraživanju Čolićeve (2015) učestvovao je 81 učenik četvrtog razreda i 42 učenika sedmog razreda koji u svom odeljenju nisu imali vršnjaka sa PSA. Istraživanje je sprovedeno grupno u odeljenjima učenika. Osnovni cilj autorke bio je da utvrdi da li određena znanja o autizmu dece TR imaju uticaj na prihvatanje vršnjaka sa PSA. Za potrebe istraživanja kreirane su tri vinjete koje se odnose na socijalizaciju, komunikaciju i ograničena interesovanja i repetitivne aktivnosti deteta sa PSA. Vinjete su prilagođene prema polu ispitanika, a svaki učenik je dobio po jednu vinjetu iz jedne od tri oblasti. Nakon čitanja vinjete, učenici su popunjavali upitnik o zajedničkim aktivnostima u socijalnom, akademskom i rekreacionom domenu. Rezultati pokazuju da učenici TR imaju pozitivnije stavove prema vršnjacima sa PSA za učešće u socijalnim aktivnostima, nego u akademskim ili rekreativnim. Dalja analiza pokazuje da u socijalnom i akademskom domenu devojčice u odnosu na dečake imaju pozitivnije stavove prema zajedničkim aktivnostima sa vršnjakom sa PSA. Kada se analizira efekat uzrasta i pola, pozitivnije stavove prema zajedničkim aktivnostima sa vršnjakom sa PSA imale su starije devojčice i mlađi dečaci. Prema zajedničkim aktivnostima u oblasti rekreacije pronalaze se pozitivniji stavovi devojčica prema vršnjakinjama sa PSA. U ovom domenu, nisu potvrđene uzrasne razlike. Ove razlike autorke objašnjava kulturološkim faktorima i ulogama koje devojčice, odnosno dečaci preuzimaju u našem društvu. Za devojčice je karakteristično da se usmeravaju na pružanje nežnosti i brige o drugima, dok je za dečake poželjnije prikrivanje emocija i ustručavanje od ispoljavanja istih u društvu. Kada je u pitanju uverenje učenika TR o vršnjaku sa PSA koje je formirano na osnovu vinjeta, utvrđeno je da nijedna opisana oblast nije uticala na ponašajne namere učenika TR.

Istraživanje Svejma i Morgena (Swaim & Morgan, 2001) koje je imalo za cilj da ispita stavove i bihevioralne namere učenika trećeg i šestog razreda osnovne škole TR prema vršnjaku koji ima autizam realizovano je kroz tri eksperimentalne grupe (ukupno 233 učenika). Svaka grupa je posmatrala po jedan snimak. Učenici su ispitivani u grupama od desetak učenika, a ispiti-vač ih je vodio korak po korak kroz proceduru ispitivanja i davao objašnjenja

i smernice. Dečak sa snimka ima brata sa PSA, pa mu je bilo poznato koja bi ponašanja njegov brat ispoljavao. Dečak je snimljen dva puta, gde se na jednom snimku ponašao uobičajeno, a na drugom je oponašao svog brata u toj situaciji. Autističke oblike ponašanja je ispoljavao na svakih nekoliko sekundi, a ona su obuhvatala lutanje pogleda, *roking* na stolici, *fleping* rukama i eholalične odgovore kada mu se obrati ženska osoba na snimku. Prvi snimak je sadržao ponašanje učenika TR tokom rešavanja slagalice i praćen je verbalnom porukom na snimku koja je opisivala Robija, učenika sa snimka, njegove aktivnosti sa porodicom i mesto odakle je. Negde na polovini snimka ženska osoba prilazi Robiju i razmenjuje nekoliko rečenica sa njim o tome šta trenutno radi i šta će raditi kasnije. Nakon njenog povlačenja, na snimku se čuje objašnjenje o Robijevim interesovanjima i ističe se da će možda Robi početi da pohađa odeljenje učenika koji gledaju snimak. Drugi snimak prate ista objašnjenja kao i prvi s tim da je na drugom snimku prikazano ponašanje dečaka sa PSA, a tokom komunikacije sa ženskom osobom na polovini snimka prikazani su eholalični odgovori dečaka sa PSA. Treći snimak je bio identičan drugom s tim što je bio praćen dodatnim objašnjenjem simptoma autizma i uzrocima ponašanja koje Robi ispoljava. Nakon odgledanog snimka svi ispitanici su popunjavali Čeklistu o stavovima prema osobama sa ometenošću (*The Adjective Checklist – ACL*; Siperstein & Bak, 1980; Siperstein & Bak, 1977), Upitnik o zajedničkim aktivnostima kojim se procenjuje želja da se učestvuje u aktivnostima sa detetom sa snimka (socijalnim, akademskim i rekreativnim) (*Shared Activity Questionnaire – Self – SAQ–Self*; Morgan et al., 1996), Upitnik o zajedničkim aktivnostima kojim se procenjuju uverenja učenika o namerama drugih vršnjaka (*Shared Activity Questionnaire – Other – SAQ–Other*; Morgan et al., 1996) i Skalu sličnosti kojom se procenjuje sličnost između Robija i drugih učenika u odeljenju (*Similarity Rating Form – SRF*; Swam & Morgan, 2001). Svi ispitanici su ispoljili negativnije stavove prema učeniku koji ispoljava bihevioralne karakteristike PSA, nego prema učeniku TR. Davanje informacije o dijagnozi deteta nije dovelo do značajnih promena u stavovima učenika. Učenici šestog razreda i učenici ženskog pola ispoljili su niži nivo želje za učešćem u zajedničkim aktivnostima sa vršnjakom sa snimka. Stariji učenici procenjuju negativnija uverenja kod svojih vršnjaka iz odeljenja prema Robiju u odnosu na svoje stavove (Swaim & Morgan, 2001).

Procena stavova prema osobama sa PSA se može vršiti i putem interneta. Jednim takvim istraživanjem obuhvaćeno je 78 učenika starosti od 11 do 14 godina, koji su podeljeni u četiri eksperimentalne i dve kontrolne grupe.

U eksperimentalnim grupama autori su ispitivali fizičku uključenost i socijalnu prihvaćenost dečaka sa PSA u četiri različite situacije. Za potrebe istraživanja angažovan je glumac (Čarli) koji je na dva bloga predstavljen kao prihvaćen ili kao odbačen od strane vršnjaka TR i kao prihvaćen ili odbačen od strane vršnjaka sa smetnjama u razvoju. Osim opisa na blogovima, eksperimentalne grupe su imale i video snimak koji prikazuje Čarlijevo stereotipno ponašanje. U kontrolnim grupama glumac je prikazan kao osoba bez PSA u socijalno prihvaćenim i socijalno odbačenim uslovima. Za ispitivanje stavova korišćeno je nekoliko instrumenata (*Chedoke-McMaster Attitudes Towards Children With Handicaps Scale – Self – CATCH–Self*, *Chedoke-McMaster Attitudes Towards Children With Handicaps Scale – Other – CATCH–Other*; Rosenbaum et al., 1986a; *Adjective Checklist – Self – ACL–Self*, *Adjective Checklist – Other – ACL–Other*; Siperstein, 2006, i sociodemografski upitnik). Rezultati pokazuju pozitivnije stavove prema vršnjaku sa PSA koji je socijalno prihvaćen bez obzira na okruženje u kome je, što govori u prilog tome da fizička inkluzija nije sama po sebi dovoljna kako bi se postiglo pozitivno socijalno iskustvo. Znanje da je Čarli osoba sa PSA ima negativan uticaj na stavove vršnjaka. Takođe, učenici na ovom uzrastu teže da pripadaju vršnjačkim grupama koje pozitivno utiču na njihov socijalni status, što može čak i učenike koji inicijalno imaju pozitivne stavove da navede da izbegavaju učenika sa PSA kako bi izbegli negativne reakcije vršnjaka. Pozitivniji stavovi uočeni su kod učenika ženskog pola, mlađeg uzrasta i onih koji su proveli neko vreme sa vršnjakom sa PSA (Tonnsen & Hahn, 2016).

Kao i u slučaju procene stavova dece predškolskog uzrasta prema vršnjacima sa PSA i kada su u pitanju stavovi srednjoškolaca takođe se nailazi na manjak istraživanja na ovu temu. Jedno od istraživanja čiji su ispitanici srednjoškolci sprovedeno je u Irskoj. Cilj autora bio je da istraži stavove adolescenata prema osobama sa PSA i da ispita efikasnost intervencije koja je podrazumevala edukaciju adolescenata TR kako bi se njihovi stavovi poboljšali, kao i da proveriti moguće razlike u odnosu na pol ispitanika. Uzorak je činio 31 učenik (18 muškog i 13 ženskog pola) uzrasta od 13 do 18 godina. U ovom istraživanju korišćeni su Instrument za procenu implicitnih stavova (*Implicit Relational Assessment Procedure – IRAP*; Barnes-Holmes et al., 2009), Skala otvorenosti prema autizmu (*The Openness to Autism Scale – OAS*; Nevill & White, 2011) i Upitnik znanja o autizmu (*The Knowledge of Autism Questionnaire – KAQ*; Campbell & Barger, 2011). Procena implicitnih stavova primenom IRAP podrazumeva merenje vremena reakcije osobe

na predstavljene stimulse. Kraće vreme reakcije odražava pozitivnije stavove prema nekom subjektu, dok produženo vreme davanja odgovora ukazuje na negativnije stavove. Iako ovaj metod nije široko primenjivan, autori naglašavaju njegovu pouzdanost i ističu da ispitanici ne uspevaju da kontrolišu svoje reakcije čak i kada su potpuno upoznati sa tim šta i kako primenjen metod meri. Intervencija usmerena na podučavanje učenika o PSA podrazumevala je gledanje video snimka od nekoliko minuta na kome brat mladića sa PSA opisuje svoje iskustvo u pozitivnom smislu kroz istovremeno prikazivanje zajedničkih aktivnosti. I implicitni i eksplicitni stavovi mereni su pre i posle intervencije. Rezultati implicitnih merenja pokazuju generalno pozitivne stavove prema osoba osobama sa PSA, s tim da sprovedena intervencija nije pokazala značajne efekte na poboljšanje stavova kod srednjoškolaca TR. Razlike prema polu nisu potvrđene. Sa druge strane, gledanje video snimka je uticalo na formiranje pozitivnijih eksplicitnih stavova merenih OAS skalom. Kao jedan od mogućih razloga za dobijene razlike na navedenim merenjima autorka navodi nedovoljnu senzitivnost IRAP-a. S obzirom na rezultate koji pokazuju pozitivne stavove prema osobama sa PSA i pre i posle intervencije, ističe se moguć uticaj drugih faktora za dobijene nalaze. Srednjoškolci su pokazali visok nivo znanja o PSA i pre intervencije, a nakon nje značajno viši. Znanje o PSA je jedan od mogućih faktora koji su doprinele pozitivnijim eksplicitnim stavovima kod srednjoškolaca. Takođe, začajan broj ispitanika izjavio je da poznaje ili ima u svojoj široj porodici osobe sa PSA, što govori u prilog uticaju prethodnog kontakta na razvijanje pozitivnijih stavova prema osobama sa PSA (O'Halloran, 2017).

U istraživanju sprovedenom u Kanadi učestvovalo je 202 studenta različitih smerova i godina studija. Cilj autora bio je da se ispituju faktori koji utiču na prihvatanje i spremnost studenata da pomognu kolegama sa PSA. U istraživanju je korišćeno nekoliko instrumenata. Prvi instrument (*The Autism-Spectrum Quotient – AQ*; Baron-Cohen et al., 2001) je četvorostepena skala Likertovog tipa za procenu karakteristika PSA kod ispitanika u pet oblasti: socijalne veštine, fleksibilnost pažnje, usmeravanje pažnje na detalje, komunikacija i imaginacija. Drugi instrument je prilagođen za potrebe ovog istraživanja i obuhvata 12 izjava kojima se procenjivao indirektan i direktan kontakt sa osobom sa PSA. Treći je takođe prilagođen za potrebe ovog istraživanja i njime se procenjuje kvalitet kontakta sa osobama sa PSA. U dalju analizu kvaliteta kontakta uključeni su samo oni studenti koji su ranije bili u kontaktu sa osobama sa PSA. Pored navedenih, primenjen je i instrument koji ispituje znanja o PSA. Za procenu stavova prema osobama sa

PSA autori su koristili vinjetu, nakon koje su se ispitanici izjašnjavali u kojoj meri bi učestvovali u različitim aktivnostima sa osobom sa PSA. Na kraju su svi ispitanici pitani da li bi volontirali u lokalnoj organizaciji osoba sa PSA. Rezultati pokazuju da pol, karakteristike PSA i znanje o PSA nisu povezani sa spremnošću za prihvatanjem osoba sa PSA od strane kolega. Kao značajan prediktor prihvaćenosti pokazali su se učestalost i kvalitet kontakta. Za one osobe koje su bile u direktnom kontaktu sa osobama sa PSA značajan je bio samo kvalitet kontakta. Zaključuje se da kontakt sa osobama sa PSA, posebno ako je pozitivan, ima značajniji uticaj na formiranje pozitivnih stavova i prihvatanje ovih osoba, nego samo znanje o PSA. Kada se ispitivala namera ispitanika da svoje stavove iskažu kroz volontiranje sa osobama sa PSA, rezultati pokazuju značajne razlike u odnosu na pol, program studija i nivo spremnosti da se sa osobama sa PSA učestvuje u različitim aktivnostima. Studenti koji su ispoljili viši nivo spremnosti da učestvuju u različitim aktivnostima sa osobama sa PSA bili su u značajno većoj meri zainteresovani da se uključe i u program volontiranja. Studentkinje su bile spremnije da se uključe u program volontiranja nego studenti, kao i studenti koji pohađaju programe socijalnih nauka i umetnosti u odnosu na studente inženjerstva, prirodnih nauka, interdisciplinarnih i drugih programa (Gardiner & Iarocci, 2014).

Metjuz i saradnici (Matthews et al., 2015) imali su za cilj da ispituju afektivne, kognitivne i bihevioralne komponente stavova kod 224 studenta prema osobama sa PSA. Stavovi su ispitani u zavisnosti od toga da li je opisani kolega u vinjetama osoba TR, osoba sa PSA ili pojedinac za koga nisu dobili nikakve informacije. Drugi cilj je bio da se ispita odnos pola, znanja o autizmu i nivoa opisanih fenotipskih karakteristika sa različitim komponentama stavova studenata. U vinjetama su opisane tri situacije karakteristične za studente (rad sa nekim na grupnom projektu, pridruživanje istom klubu u okviru kampusa i deljenje stana) i ponašanja osoba sa PSA koja obuhvataju ograničena interesovanja, socio-komunikacione teškoće i potrebu za rutinom. Pre čitanja vinjeta studenti su popunili upitnik o ispoljenosti širih fenotipskih karakteristika PSA kod njih samih, a nakon čitanja popunili su skalu o stavovima prema konkretnoj osobi iz vinjeta. Na kraju su popunili i upitnik koji ispituje znanje o PSA. Dobijeni rezultati pokazuju da u okviru svih ispitanih komponenti stavova studenti muškog pola pokazuju pozitivnije stavove, kao i da su stavovi studenata koji ispoljavaju neke od širih fenotipskih karakteristika PSA negativniji u odnosu na studente koji ne ispoljavaju ove karakteristike. Studenti kojima je bilo predočeno da se radi o osobi

sa visokofunkcionalnim autizmom ispoljili su značajno pozitivnije stavove u kognitivnom i bihevioralnom domenu nego studenti koji nisu imali nikakvu informaciju o opisivanoj osobi. Pozitivnije stavove studenata muškog pola autori objašnjavaju kroz sklonost muškaraca introvertnijem ponašanju i manjem pridavanju značaja atipičnom socijalnom ponašanju. Studenti koji ispoljavaju neke od širih fenotipskih karakteristika PSA i sami su skloniji da ređe iniciraju socijalne interakcije, što se odražava i na njihove odgovore o aktivnom ponašanju prema osobama sa PSA.

Nevil i Vajt (Nevill & White, 2011) su sprovedi istraživanje na uzorku od 685 studenata socijalnih nauka, inženjerstva, prirodnih nauka i drugih disciplina, poput stranih jezika, umetnosti ili dualnih programa. Cilj je bio da se ispita u kojoj meri su vršnjaci sa PSA prihvaćeni i koliki je stepen tolerancije na specifične karakteristike koje ove osobe ispoljavaju. Autori su koristili dva instrumenta: 1. AQ upitnik koji su upotrebljavali i autori iz Kanade (*The Autism-Spectrum Quotient – AQ*; Baron-Cohen et al., 2001) i 2. vinjetu sa rodno neutralnim imenom koja opisuje osobu sa PSA koja živi u istoj zgradi kao ispitanik, nakon koje su na petostepenoj skali beležili u kojoj meri se slažu sa sedam tvrdnji. Autori pronalaze da muškarci pozitivnije doživljavaju kolege sa PSA kada su u pitanju tvrdnje „družio bih se sa njim“ i „osećam se prijatno u njegovom društvu“, dok u ukupnom skor u skali nisu uočene razlike prema polu. Studenti koji u svojoj porodici imaju rođaka sa PSA pokazali su značajno pozitivnije stavove nego studenti koji nemaju takvo iskustvo, što autori tumače višim nivoom razumevanja osoba sa PSA stečenim kroz interakcije sa njima. U odnosu na programe studija, pronalazi se da se studenti socijalnih nauka značajno manje plaše osoba sa PSA od studenata inženjerstva i prirodnih nauka. Iako studenti inženjerstva i prirodnih nauka ispoljavaju najviši nivo straha od osoba sa PSA, istovremeno se kod ove grupe studenata pronalazi i najviši nivo oćećaja prijatnosti u društvu osobe sa PSA. Takođe, studenti inženjerstva pre opažaju kolege sa PSA sličnijim sebi nego studenti iz grupe drugih različitih disciplina. Iako se ne pronalaze razlike u stavovima za skalu u celini prema kolegama sa PSA u odnosu na ispoljene šire fenotipske karakteristike PSA kod ispitanika, autori pronalaze da ispitanici koji postižu visoke skorove na AQ merenjima značajno bolje identifikuju osobu iz vinjete kao sličnu sebi.

Čembres i saradnici (Chambres et al., 2008) su na osnovu pregleda literature prikupili podatke o osnovnim problemima roditelja dece sa PSA sa kojima se sreću u okruženju, a vezani su za ponašanje njihovog deteta. Cilj istraživanja bio je da se ispita koje dimenzije (socijalna, emocionalna ili

kognitivna) doprinose davanju negativnih komentara okruženja na ponašanje njihove dece. U istraživanju je učestvovalo 35 studenata prve godine psihologije i 53 ispitanika iz čekaonice u domu zdravlja i osobe koje su posetile prodavnicu nameštaja. Ispitanici su nasumično podeljeni u dve grupe, gde je jednoj grupi rečeno da dete ima autizam (46 ispitanika), a drugoj nije data takva informacija (42 ispitanika). Istraživanje je sprovedeno individualno. Ispitanicima je nasumično prezentovano četiri snimka sa različitim oblicima ponašanja deteta, koja nisu specifična za autizam u trajanju od oko 10 sekundi. Dva ponašanja su bila problematična (dete koje se iznenada izvija unazad i stenje i dete koje ima temper tantrum i počinje da plače bez jasnog povoda), a dva socijalno prihvatljiva (dete koje radi nešto za računarom i dete koje sedi za stolom i govori pred kamerom). Nakon eksperimenta, ispitanici su popunjavali upitnike u kojima je trebalo da definišu autizam, opišu ponašanja karakteristična za osobu sa autizmom i navedu nekoliko uzroka autizma. Popunjavanje ankete je sprovedeno kako bi se proverilo koliko znanja ispitanici imaju o autizmu. Na kraju svakog snimka ispitanici su ocenjivali ponašanje deteta na desetostepenoj skali od nije agresivan do veoma agresivan. Zatim su na skalama ocenjivali socijalne (dobro vaspitan, agresivan, krši pravila, fin i dobro se ponaša), kognitivne (inteligentan, brzo razmišlja i fokusiran) i emocionalne (anksiozan i zabrinut) karakteristike deteta. Autori pronalaze da ispitanici imaju generalno negativne stavove kada posmatraju snimke deteta koje ispoljava problematično ponašanje. Negativniju percepciju imaju oni ispitanici koji nisu upoznati sa dijagnozom deteta, što pokazuje da su ispitanici tolerantniji prema problematičnom ponašanju deteta sa PSA, nego što bi bili prema istom ponašanju deteta TR. Stavovi ispitanika razlikovali su u zavisnosti od procenjivane dimenzije funkcionisanja deteta i ispoljenog ponašanja. Socijalno funkcionisanje deteta sa PSA je pozitivnije ocenjeno od strane ispitanika upoznatih sa dijagnozom deteta bez obzira na tip posmatranog ponašanja. Kod iste grupe ispitanika kognitivno funkcionisanje samog deteta koje ispoljava socijalno prihvatljivo ponašanje ocenjeno je pozitivnije. Isto ponašanje se procenjuje kao naprednije ukoliko osoba ima dijagnozu. Kada su u pitanju emocionalne karakteristike deteta, registrovano je da su stavovi negativniji kada su ispitanici upoznati sa dijagnozom, što znači da iako sa jedne strane poznavanje dijagnoze može uticati na formiranje pozitivnijih stavova prema deci sa PSA, isto tako može imati i negativan uticaj na doživljeno psihološko stanje deteta. U odnosu na pol ispitanika, autori pronalaze da su stavovi muškarca negativniji kada nisu upoznati sa dijagnozom. Zaključuje se da otkrivanje dijagnoze deteta osobama

iz okruženja može imati pozitivan efekat na odnos okruženja prema detetu, ali da isto tako može negativno uticati na formiranje mišljenja o mentalnom zdravlju deteta.

Zaključak

Pregledom navedenih istraživanja možemo uočiti da se razlike u odnosu na pol uglavnom ne pronalaze. Sa druge strane, studije koje govore u prilog polnih razlika upućuju na to da su nekada prepoznati pozitivniji stavovi kod vršnjaka ženskog, a nekada kod muškog pola. Upoznavanje ispitanika sa dijagnozom i karakteristikama PSA može se dvojako odraziti na stavove u zavisnosti od uzrasta ispitanika. Kod mlađih ispitanika (predškolskog i osnovnoškolskog uzrasta) znanje o PSA može doprineti razvijanju negativnijih stavova, dok kod srednjoškolaca i studenata znanje o PSA pozitivno korelira sa ispoljenim stavovima. U istraživanjima u kojima je primenjeno posmatranje negativnih oblika ponašanja osoba sa PSA rezultati pokazuju nepovoljan uticaj na formiranje stavova, nevezano za uzrast ispitanika. U svim uzrasnim grupama ispitanika pokazalo se da iskustvo kontakta sa vršnjacima sa PSA stečeno u širem socijalnom okruženju ima pozitivan uticaj na formiranje stavova.

Literatura

- Antonak, R. F. (1982). Development and psychometric analysis of the Scale of Attitudes Toward Disabled Persons. *Journal of Applied Rehabilitation Counseling*, 13(2), 22-29. <https://doi.org/10.1891/0047-2220.13.2.22>
- Antonak, R. F., & Larrivee, B. (1995). Psychometric analysis and revision of the Opinions Relative to Mainstreaming scale. *Exceptional Children*, 62(2), 139-149. <https://doi.org/10.1177/001440299506200204>
- Barnes-Holmes, D., Waldron, D., & Barnes-Holmes, Y. (2009). Testing the validity of the implicit relational assessment procedure and the implicit association test: Measuring attitudes toward Dublin and country life in Ireland. *The Psychological Record*, 59(3), 621-640. <https://doi.org/10.1007/BF03395671>

- Baron-Cohen, S., Wheelwright, S., Skinner, R., Martin, J., & Clubley, E. (2001). The Autism-Spectrum Quotient (AQ): Evidence from Asperger Syndrome/High-Functioning Autism, Males and Females, Scientists and Mathematicians. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 31(1), 5–17. <https://doi.org/10.1023/A:1005653411471>
- Bossaert, G., Colpin, H., Pijl, S. J., & Petry, K. (2011). The attitudes of Belgian adolescents towards peers with disabilities. *Research in Developmental Disabilities*, 32(2), 504-509. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2010.12.033>
- Campbell, J. M. (2006). Changing children's attitudes toward autism: A process of persuasive communication. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 18(3), 251-272. <https://doi.org/10.1007/s10882-006-9015-7>
- Campbell, J. M., & Barger, B. D. (2011). Middle school students' knowledge of autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 41(6), 732-740. <https://doi.org/10.1007/s10803-010-1092-x>
- Chambres, P., Auxiette, C., Vansingle, C., & Gil, S. (2008). Adult attitudes toward behaviors of a six-year-old boy with autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 38(7), 1320-1327. <https://doi.org/10.1007/s10803-007-0519-5>
- Cialdini, R. B., Petty, R. E., & Cacioppo, J. T. (1981). Attitude and attitude change. *Annual Review of Psychology*, 32(1), 357-404. <https://doi.org/10.1146/annurev.ps.32.020181.002041>
- Čolić, M. (2015). Uticaj formiranih uverenja o karakteristikama autizma dece neurotipičnog razvoja na prihvatanje vršnjaka sa autizmom. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 14(2), 169-191. <https://doi.org/10.5937/specedreh14-8735>
- Diamond, K., Furgy, W. L., & Blass, S. (1993). Attitudes of preschool children toward their peers with disabilities: A year-long investigation in integrated classrooms. *The Journal of Genetic Psychology*, 154(2), 215-221. <https://doi.org/10.1080/00221325.1993.9914735>
- Dimoski, S. (2011). Stavovi dece i odraslih prema gluvim osobama. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 10(3), 389-403.
- Esposito, B. G., & Peach, W. J. (1983). Changing attitudes of preschool children toward handicapped persons. *Exceptional Children*, 49(4), 361-363. <https://doi.org/10.1177/001440298304900411>

- Gardiner, E., & Iarocci, G. (2014). Students with autism spectrum disorder in the university context: Peer acceptance predicts intention to volunteer. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 44(5), 1008-1017. <https://doi.org/10.1007/s10803-013-1950-4>
- Kwon, K. A., Hong, S. Y., & Jeon, H. J. (2017). Classroom readiness for successful inclusion: Teacher factors and preschool children's experience with and attitudes toward peers with disabilities. *Journal of Research in Childhood Education*, 31(3), 360-378. <https://doi.org/10.1080/02568543.2017.1309480>
- Larrivee, B., & Cook, L. (1979). Mainstreaming: A study of the variables affecting teacher attitudes. *Journal of Special Education*, 13(3), 315-324. <https://doi.org/10.1177/002246697901300310>
- Matthews, N. L., Ly, A. R., & Goldberg, W. A. (2015). College students' perceptions of peers with autism spectrum disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 45(1), 90-99. <https://doi.org/10.1007/s10803-014-2195-6>
- Milačić-Vidojević, I., Gligorović, M., & Dragojević, N. (2014). Tendency towards stigmatization of families of a person with autistic spectrum disorders. *International Journal of Social Psychiatry*, 60(1), 63-70. <https://doi.org/10.1177/0020764012463298>
- Morgan, S. B., Walker, M., & Bieberich, A., & Bell, S. (1996). *The Shared Activity Questionnaire*. Unpublished manuscript, University of Memphis, Memphis.
- Nevill, R. E., & White, S. W. (2011). College students' openness toward autism spectrum disorders: Improving peer acceptance. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 41(12), 1619-1628. <https://doi.org/10.1007/s10803-011-1189-x>
- O'Halloran, O. (2017). *An investigation into Implicit and Explicit Attitudes Toward Children with Autism Spectrum Disorder (ASD) versus Typically Developing Children* [Doctoral dissertation, County Kildare: National University of Ireland Maynooth]. <http://mural.maynoothuniversity.ie/8744/1/MAY%202017%20FINAL%20THESIS%20ORLA%20O'HALLORAN.pdf>
- Radić Šestić, M., Milanović Dobrota, B., & Radovanović, V. (2012). Odnos društva prema osobama sa ometenošću. *Sociološki pregled*, 46(4), 561-582.

- Rosenbaum, P., Armstrong, R., & King, S. (1986a). Children's attitudes toward disabled peers: A self-report measure. *Journal of Pediatric Psychology, 11*(4), 517–530. <https://doi.org/10.1093/jpepsy/11.4.517>
- Schwarz, N. (2008). Attitude measurement. In W. Crano & R. Prislin (Eds.), *Attitudes and Attitude Change* (pp. 41 – 60). Philadelphia: Psychology Press.
- Siperstein, G. N. (2006). Adjective Checklist. In N. J. Salkind (Ed.), *Encyclopedia of measurement & statistics* (pp. 12–13). Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Siperstein, G. N., & Bak, J. (1977). *Instruments to measure children's attitudes toward the handicapped: Adjective Checklist and Activity Preference List*. Unpublished manuscript, University of Massachusetts, Boston.
- Siperstein, G. N., & Bak, J. (1980). Improving children's attitudes toward blind peers. *Journal of Visual Impairment and Blindness, 74*(4), 132–135. <https://doi.org/10.1177/0145482X8007400402>
- Swaim, K. F., & Morgan, S. B. (2001). Children's attitudes and behavioral intentions toward a peer with autistic behaviors: Does a brief educational intervention have an effect? *Journal of Autism and Developmental Disorders, 31*(2), 195-205. <https://doi.org/10.1023/A:1010703316365>
- Talijan, B. K. (2017). *Promena stavova prema učenicima sa Daunovim sindromom primenom programa indirektnog kontakta* [doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu]. NaRDuS. <http://uvidok.rcub.bg.ac.rs/bitstream/handle/123456789/2166/Doktorat.pdf?sequence=1>
- Talijan, B. K., Brojčin, B., & Glumbić, N. (2018). Stavovi učenika prema vršnjacima sa Daunovim sindromom. *Beogradska defektološka škola, 24*(1), 9-28.
- Tonnsen, B. L., & Hahn, E. R. (2016). Middle school students' attitudes toward a peer with autism spectrum disorder: Effects of social acceptance and physical inclusion. *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities, 31*(4), 262-274.

PEER ATTITUDES TOWARD PERSONS WITH AUTISM SPECTRUM DISORDER - LITERATURE REVIEW

Ivana Petrović¹, Mirjana Đorđević², & Nenad Glumbić²

¹Student, University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia

²University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia

Abstract

Importance of knowing peer attitudes towards persons with autism spectrum disorder is reflected in the fact that, based on it, the behavior of typically developing persons towards this group of people can be predicted. In regards to people with autism spectrum disorders, negative attitudes towards them can limit their inclusion in society and affect their quality of life.

The aim of this paper is to review and analyze the available literature in order to select studies whose subject of research are the attitudes of peers towards people with autism spectrum disorders during preschool, primary, secondary and academic education. For the literature review, we have used Google Scholar and the Serbian Library Consortium for Coordinated Acquisition - KOBSON.

The analysis of the presented research shows that the differences in attitudes towards people with autism spectrum disorders in relation to the gender of their peers have not been adequately confirmed. Observing the negative behaviors of people with autism spectrum disorders can contribute to the development of negative attitudes towards them at all ages, however, in adults with typical development these consequences can be mitigated by providing additional information about autism spectrum disorders. Positive effect on the formation of attitudes of all group ages towards peers with autism spectrum disorders was gained through acquaintance gained in the wider social environment, while education about the characteristics of the disorder itself has a positive impact on the attitudes of high school and university students.

Key words: autism, attitudes, peers